

Батькова опіка — це, мабуть, єдине, чого мені найбільше бракувало в дитинстві.

Зігмунд Фройд,
Невдоволення культурою, 1929

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Ізлінгтон, Лондон, 1900 року

Першим світом, який Адам пізнав, стала ця вулиця. Вона увійшла в нього через відчуття, і, не розчиняючись у свідомості, наповнювала його голову якимись неосяжними звуками, запахами та образами. Увечері, коли він уже лежав у своєму ліжку, заплющивши очі, йому уявлялося, мовби просто перед ним Панч і Джуді¹ гамселять одне одного качалками. Ці завзяті забіяки то опускалися, то піднімалися — туди-сюди. І хоч він знав, що то лахмітник Бенсон зі своїм синім шрамом² на підборідді стоїть десь там за обідраною червоною завісою і шарпає тих двох за нитки, утім розмальовані маріонетки все одно здавалися йому реальними. Від самої згадки про них він заходився сміхом і реготав, аж кольки брали: так само він сміятиметься й через багато років потому, коли біоскоп³ показуватиме, як Чарлі Чаплін⁴ з тростинкою, зі своїми кривенькими ніжками та чорними вусиками впевнено прямує до свого наступного фіаско.

В Ізлінгтоні⁵, де вони мешкали, довгенько не було кінотеатрів. Та й навіть — вулиця була довершеним світом, який обертався навколо своєї осі під звуки вальсів, що лунали тисячами нот з розмальованої катеринки, поки голомозий музикант з незворушним поглядом знов і знов обертав її ручку. Той музикант був стриманий і сумовитий, цілком відсторонений від усього довколишнього світу, навіть від своєї мавпочки в синьому кепі з кутасиком, що белемкався туди-сюди, коли вона стрибала довкола зі скринькою для пожертв. Діти, бувало, танцювали під ту музику, вигадливо вихиляючись одне біля одного, пильнуючи, аби не вступити в гарячий асфальт чи в кінські кізьяки. І хто був босий, тому важко було потім віддерти смолу від підшви. Треба було заздалегідь мастити стопи маргарином, але й це не завжди допомагало.

Вулиця — вся та круговерть життя — була така знайома, а водночас дивовижна. Пекар ніс на голові піднос зі своєю здобою: він балансував, хитався, але ніколи не падав. Торговець рибою віз бочку, і коли Адам наважувався заглянути всередину, то з-поміж кришталево-білого льоду на нього витріщалися мертві чорні очі тріски, і тоді його пробірали дрижаки. Мухолов у високому чорному капелюсі був обвішаний довгими клейкими паперовими смужками, на яких поналипало мертвої комашні, і коли він проходив попри когось, то понуро викрикував: «Мухи-комахи, хапайте їх живими!».

Літніми суботніми вечорами Адам дивився у вікно своєї кімнати і бачив, як на порозі магазину у світлі парафінової лампи стояв Бакстер — товстий м'ясник у заляпаному кров'ю та просяклому жиром білому фартусі — і викрикував до п'яних як чіп чоловіків, котрі саме виходили з пабу «Крікетерз-армз»⁶ на розі: «А купіть осьо стегенце, купіть осьо стегенце!». І все тому, що бідака не мав змоги тримати м'ясо на холоді цілу ніч, — так пояснював батько Адамові, — а до ранку ж воно зіпсується.

А раз на місяць вгору по вулиці дибали два горбаті старці, штовхаючи візок з довгими ручками, у якому везли на продаж грубі брили солі. «Може, вам соли, па-ані?» — гутняво й монотонно, ще й з нетутешньою вимовою, питали вони, протягуючи білу сіль на своїх чорних безпалих рукавицях. Бувало, Адамова мама купувала в них, а бувало — ні. Все залежало від того, чи мали вони вдома якогось гроша.

Адамова мама, Лілієн, вірила в Бога, а Адамів батько, Денієл Рейн, — ні. Зате він вірив у щось інше, зване «соціалізмом», і Адам того донедавна не розумів, хоч батько й намагався часом йому щось пояснити. Розум Адама ще не був готовий до таких абстрактних понять. З Богом було інакше. Він, звичайно, не міг бачити Бога, але вмів відчувати його присутність у високих жолобчастих склепіннях церкви Святих Мучеників, яка височіла своїм білим шпилем, коли він ходив з мамою на

службу Божу недільними ранками. Бог — в Адамовій уяві — мав величезну голову й білосніжну бороду, жив високо над сірими хмарами Лондона і споглядав свої творіння великими орлиними очима. Його оточувала сила-силенна древніх святих, що мали дещо коротші бороди, та ще трохи крилатих янголів — ці вже цілком безбороді. І були вони додатковими очима Бога, коли Той їх потребував.

Та Бог не був щасливий. Насправді він був сердитий, сповнений «праведного гніву», як казав отець Пол — старий священник з червонястими щоками і густезними сивими бровами, які зросталися на його зморшкуватому чолі. Він був пастором церкви Святих Мучеників. Бога обурювали не бідність та несправедливість, на які нарікав Адамів батько, а злоба й розбещеність, розгнуздана розпуста й перелюб, які траплялися щодня та щоночі на землі. Адам не розумів, що це за гріхи, він знав лише, що вони погані, дуже погані. «Покайтеся; покайтеся зараз, допоки ще не надто пізно», — закликав пастор з високої, майстерно вирізьбленої кафедри. Адам із захватом спостерігав, як піт проступав на поморщеному обличчі старого чоловіка, стікаючи краплями на стихар. Хлопчик сидів непорушно, міцно вхопившись за мамину руку: йому дуже хотілося вийти.

— А татко горітиме в пекельному вогні? — спитав він маму, коли вони поверталися додому через парк під свинцево-сірим листопадним небом.

— Ні, — сказала Лілієн. — Звичайно ні. Твій батько — добра людина.

— Але ж він не вірить, — наполог Адам. — А отець Пол каже, що як не віриш, то не можеш бути спасений. Він так казав. Я чув його.

— Ісус помер за всіх нас, — сказала вона, стискаючи синову руку. — Він любить нас. Пам'ятай про це.

Він був вдячний мамі за таку розраду, хоч її слова важко було збагнути. Адамові все те не надто подобалося, і він намагався не думати про Ісуса, який стікає кров'ю, помираючи на

великому дерев'яному хресті під пекучим сонцем на тій жахливій Голгофі, а всі ті римські солдати витріщаються на нього. І він потай навіть радів, коли тато казав, що Біблія — то все побрехеньки, вигадки багатих, аби бідні знали своє місце й виконували усі забаганки тих багатців.

— «Опіум для народу»: саме так Карл Маркс називав релігію, і був цілком правий, — кричав Деніел Рейн до своєї дружини через усю кухню. — Нам обіцяють небеса, тільки щоб виправдати пекло, в якому ми живемо. Наше життя — оце пекло, — додавав він для переконливості.

І коли батько піднімав голос, Адам лякався й ховався під стіл, де водив по лініях візерунка кухонного лінолеуму чорно-срібний потяг з крихітними колесами, який тато змайстрував для нього. Ті лінії були схожі на мережу залізничних шляхів, які він бачив на станції Кінґс-Кросс⁷, коли ходив туди влітку з мамою дивитися на паротяги, що приходили й відходили з усією своєю задимленою граційністю.

Зі свого сховку він усе ж міг бачити, як мама, стоячи віддалік, помішувала щось у каструлі великою дерев'яною ложкою. У супі, який вона готувала, була цибуля, він чув її запах, і, мабуть, тому в неї на очах проступали сльози. Адам не був упевнений у цьому, а тому хотів підбігти до неї і міцно обійняти її тонку постать своїми ручками, втім інтуїтивно відчував, що повинен залишатися там, де й сидів, і що йому однаково не впоратися з проблемою, бо сварка була не просто про Бога чи про чоловіка на ім'я Карл Маркс, яким його батько так захоплювався. Сварка та радше означала, що батько знову не має роботи, і вдома бракує грошей навіть на найнеобхідніше.

На другий день приїхали підводою двоє чоловіків у коричневих комбінезонах і забрали піаніно, що стояло на почесному місці у вітальні їхнього маленького будиночка. Вони показали якийсь документ — мовляв, що чинять згідно з наказом, бо Адамів батько не оплатив вчасно рахунки. Адам знав, що таке «чинити згідно з наказом». Це означало, що вже нічого

не вдієш — так ніби сам Бог звелів це зробити, аби покарати за якийсь гріх. Не було вже права щось оскаржувати.

Лілієн інколи ввечері грала на цьому піаніно, її довгі гарні пальці ласкаво торкалися клавіш, ковзаючи в якомусь власному просторі. Її музика відрізнялася від катеринкових вальсів, які вигравав отой чоловік на вулиці — тонша, лагідніша і журливіша, сповнена ніжності й жалю, вона переносила в далекі, давно забуті світи. А Деніел тоді зазвичай вмиротворено сидів у кутку кімнати на кріслі з високою спинкою: схиливши голову та склавши руки, він слухав, як грає його дружина — так, мовби він один із найнабожніших вірян у церкві якогось недільного ранку. Так здавалося Адамові, але він ніколи не наважувався сказати про це вголос.

Адам спостерігав за батьком, коли приходили ті чоловіки. Він бачив, як стискалися татові руки, як змикалися в безсилий кулак і як вивертався той кулак, коли тато переступав з ноги на ногу; він бачив, як той у відчаї бився головою об одвірок, коли чоловіки пішли.

— Та байдуже, — сказала Лілієн, — і, підійшовши до чоловіка, ніжно поклала руку йому на плече. — Нам воно не потрібне, Деніеле...

— Потрібне! — скрикнув він, але навіть не обернувся. — Хіба це життя: постійно надриваєш пупа, аби просто вижити? Ми ж не худоба, щоб нам вділяли їжі й дров саме стільки, щоб ми могли виробляти товари для капіталістів, і то аж допоки постаріємо, змарніємо й будемо вже не до роботи. Ми маємо право на щось більше, повинні мати.

Здавалося, ніби він запитує, однак Лілієн не мала що йому відповісти, хіба, може, закликати чоловіка увірувати в Бога, втім знала, що краще змовчати. А щодо дров він помилявся — вони їх зовсім не мали, і того вечора Деніел розібрав стільці, щоб розпалити камін. Вони їли хліб і топлений яловичий жир при світлі полум'я, і вже тієї ж ночі Адам чув, як за тонкою стіною кашляє його мама, знову й знову, і так аж до ранку, і йому серце краялося від жалю; він не міг заснути,

все молився й благав великого сердитого Бога у хмарах, аби той дав таткові роботу.

Спочатку Бог не відповідав. На зиму будівельна промисловість завжди завмирала; і вже роками, хоч би як Деніел старався, просвітку він не бачив, марнісінько намагаючись перекопати своїх колег захищати свої права і вступати в профспілку. Роботи було як кіт наплакав, і Адамова мама мусила поденно працювати покоївкою, аби принести додому трохи недоїдків і нагодувати сім'ю. «Відходи з багацького столу», — так з огидою називав їх Деніел, однак коли Лілієн захворіла, то й того забракло, тож вони мусили ходити й просити допомоги у скупого на слова і на гроші соціального службовця⁸, якого всі на вулиці звали «Старим кістяком».

Якось Деніел повернувся додому розлючений:

— Сказав мені наступного разу одягнути мій новий костюм, — промовив він. — Я йому відповів, що якби мав новий костюм, то здав би його в ломбард, аби самому купити те, чого потребую, замість ходити з простягнутою рукою та надією на його милість. Почувався перед ним, мов перед суддею і присяжними.

Недільну одіж Адама вже давно віддали під заставу. На початках мама здавала її в понеділок зранку, а потім в суботу ввечері вистоювала в черзі, щоб викупити на один недільний день. В церкві вона казала Адамові не клякати, а просто сидіти скраю на лавці й нахилитися вперед, бо потерпала, щоб він не замастив штани. Але коли мама захворіла й перестала ходити до церкви, то заставна квитанція залишилася припадати пилюкою у вітальні на камінній полиці, що висіла якраз над тим голим клаптиком стіни, де колись стояло піаніно.

— Бог зрозуміє, — казала вона синові. Але Адам не був певен, чи так буде насправді. Йому не жаль було ні за своїм тісним недільним убором, ні за недільними походами до церкви під оте високе склепіння, він хіба думав, що через пропускання служби ще менше залишалося надії на Божу ласку до їхньої сім'ї.

Втім, не тільки Адамів батько був приречений на такі злидні. Іншим сім'ям на їхній вулиці жилося ще гірше. Тих, хто не міг сплатити оренду, виселяли без попередження, і ті поспіхом, аби судові виконавці не встигли нічого конфіскувати, напхком спакувували пожитки на свої запряжені віслюками возики. А була ще й фірма-перевізник, що пропонувала переїзди «під сяйвом місяця». Тож в Адама день у день мінялися друзі — граючись біля питного фонтанчика, він щоразу знайомився з новенькими.

*

Напередодні Різдва цигани встановили боксерський ринг на ринковій площі, і високий чорноокий ром у фракі з червоними вилогами, застібнутими поверх брудної мереживної краватки, пропонував п'ять шилінгів кожному дурненькому сміливцю, який наважиться стати проти його важкого, м'язистого чемпіона: виграш він обіцяв подвоїти, якщо гравець витримає трихвилинний раунд, а цілий соверен⁹ дістався б тому, хто зумів би збити велетня з ніг. Чоловік у фракі підняв золоту монету вгору і крутив її між вказівним і великим пальцями, і та аж виблискувала під зимовим сонячним промінням, притягуючи увагу натовпу.

Циганський борець сидів і чекав у кутку рингу на розкладному табуреті, що, здавалося, аж тріщав під ним. Попри холод, він був голий до пояса, а ззаду, схилившись над ним, стояла стара сива жінка з продовгастими срібними сережками і розтирала олію на широкій спині велетня.

Адама зачаровувало все це видовище, але він не хотів підходити надто близько, бо ж пам'ятав, що співали діти на вулиці: «Зніми кільця собі з вух, простроми у ніс, то прийдуть цигани й заберуть у ліс». Але й з того місця, де він стояв навшипиньках, було видно кольорові тату на біцепсах велетня-борця — змію, що звивалася, і дівчину, чиї груди більшали, коли він напружував м'язи. Плaska потилиця чемпіона була заросла густими чорними кучерями, а погляд його невеликих очиськ з-під випуклого чола впирався мовби кудись у безодню.